

firma perpetuis temporibus et inconcussa permaneant, nos compositionem et transactionem ipsam auctoritate c) legationis, qua fungimur, confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum apud Divionem anno incarnati verbi M^o. C^o. XC^o. IX° d), quarto idus decembris.

* * *

OPGAVE VAN OVERGEBLEVEN NORBERTIJNER MONUMENTEN IN NEDERLAND --:--

Tusschen de jaren 1908-1931 verscheen een elftal boeken onder den titel *Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst*. Het leek ons niet zonder belang op te teekenen, wat er in dit werk aan Praemonstratensia genoteerd staat. We volgden daarbij de rangorde der boekdeelen : I Utrecht, II Drenthe, III Zuidholland, IV Gelderland, V¹ Noordholland (uitgezonderd Amsterdam), V² Amsterdam, VI Zeeland, VII Overijsel, VIII Limburg, IX Friesland, X Noordbrabant.

In *Drenthe* en *Noordholland* was niets te vinden, wat ons trouwens niet verwonderde. Voor *Zuidholland* teekenden we iets op omtrent het geslacht van Boetzelaar, waarvan een illuster lid eertijds den staf over Berne voerde. Het was echter een teleurstelling, dat de proosdij Koningsveld bij Delft geen enkel spoor had nagelaten. Omtrent *Groningen* konden we niets noteeren, daar het betreffende deel — het laatste — nog niet van de pers is. Te gelegener tijd hopen we daaruit een aanvulling tot het hier gebodene te verstreken.

De titelwoorden *Voorloopige lijst* zeggen reeds, dat de inventaris niet volledig wil zijn. Wellicht is ze ook voor verbetering vatbaar. En zeker biedt ze hier en daar een uitgangspunt tot nader onderzoek. Zoo zouden we b.v. gaarne de klok op het raadhuis van Oud-Gastel willen zien, of een der medaillons inderdaad S. Norbertus uitbeeldt en niet eerder den H. Bernardus. En dan interesseert 't ons sterk

c) auctoritate B.

d) M^o. C^o. IIII XX. IX° B.

te weten, of de H. Norbertus op het altaar van Groot-Zundert dezelfde is als de door *Rubens* geschetste grisaille, waarover ons tijdschrift onlangs een en ander mededeelde (dl. VIII, 1932, blz. 376).

H. HEIJMAN.

DEEL I UTRECHT.

M a a r n. Het kasteel *Maarsbergen* is een rechthoekig gebouw, door een gracht omgeven, geheel gemoderniseerd. Op elk der beide hoeken van den voorgevel een uitgekraagd rond torentje (XIII ?). In het park : gemetselde duiventoren.

DEEL III ZUIDHOLLAND.

A s p e r e n. De Ned. Herv. Kerk bezit een zerk voor verschillende leden van het geslacht *van Boetzelaar* (gest. 1492, 1545, 1558 en 1562).

DEEL IV GELDERLAND.

B e e s d. Op het landgoed *Mariënwaard* ter plaatse der XVI A verwoeste gelijknamige abdij, bevindt zich een grafzerk van den Abt Petrus Zuyren (gest. 1563).

V a r i k. In den toren van de oude kerk vindt men tegen den zijwand een hardstenen grafzerk (XV), afkomstig uit het voormalig klooster *Zennewijnen*.

Z e v e n a a r. De R. K. Kerk van Oud-Zevenaar bezit een houten heiligenbeeld van den H. Norbertus (? $\pm$ 1500).

DEEL V, 2 AMSTERDAM.

De *Rijksacademie van Beeldende Kunsten* bezit hoekstukken, gewelfribben en spanten uit de *Abdij te Middelburg*.

DEEL VI ZEELAND.

Blz. 129-141 geven een uitvoerige beschrijving van de gebouwen der voormalige *Maria-abdij* van *Middelburg*. We stippen er uit aan :

De Maria-abdij is als klooster gesticht 1106, 1107 of 1123, waar-

schijnlijk in de plaats van een ouder klooster van Sinte Marie en in 1186 tot abdij verheven.

In 1253 waren bij het bezoek van den Roomsch-Koning Willem II de gebouwen reeds bouwvallig. Deze zijn daarna vernieuwd (XIII B) en 22 October 1492 grootendeels verbrand en daarna herbouwd. Gedeeltelijk, sinds 1886, gerestaureerd door J. A. Frederiks. De abdij werd eerst bewoond door de kanunniken van Vormezele, die spoedig vervangen werden door Norbertijnen uit de abdij van Sint Michiel te Antwerpen.

Het poortgebouw diende oorspronkelijk als *bibliotheek* der abdij, daarna als rekenkamer, en is thans ingericht voor bureau van het Rijksarchief.

De *Abtswoning*, later Raad van Vlaanderen en thans woning van den Commissaris der Koningin (XVI d), op ouderen onderbouw met kelders (XIII), is grootendeels gemoderniseerd.

De *refter* (XVI A) deed achtereenvolgens dienst als geschutgieterij, 1751 stal, 1789 militair hospitaal, 1864 Nutsgebouw en gymnastieklokaal.

De *kloostergang* (XVI a) diende 1579-1798 als Munt van Zeeland en is in 1828 gedeeltelijk afgebroken. Hier wordt bewaard een gedenkbord (1568, vernieuwd 1632) van den kerkbrand in 1568.

Tusschen *kapittelzaal* (XVI A) en koorkerk een fragment van een *oude kapel* (XIII).

De oude *Abdijkerk* is door een afscheiding in 1577 gesplitst en sinds 1593 verdeeld in : de Nieuwe kerk, het Auditorium en de Koorkerk. In de laatste vindt men aan den zuidwand de nis van het graf van Willem II, Roomsch-Koning (gest. 1256), uit 1546, ontdekt in 1817 ; het hieruit afkomstige beeld is overgebracht naar de verzameling van het Zeeuwsch Genootschap.

Oostkapelle. Het kasteel *Westhove* was eertijds een lusthof van de abten van Middelburg ; vermeld XIV, gewijzigd XVI A, deels verbrand 1572, werd het verbouwd XVIII a. Aan drie zijden door grachten omringd.

DEEL VII OVERIJSEL.

Deventer. De *St. Nicolaas- of Bergkerk*, (XII d) gesticht, in 1206 gewijd en sindsdien tweede parochiekerk wordt sinds 1915 hersteld. De kerk bezit gewelfschilderingen (1463-XVII b, gerestaureerd omstreeks 1915 door E. Bokhorst) en muurschilderingen (XIII A- midden XVI, ontdekt 1903-1915).

Zwolle. De R. K. Kerk van het Dominicanen-klooster bezit een schilderij (XVII), voorstellend *Eelco Liauckama* (1328), afkomstig uit de kapel van Wiarda-State te Goutum.

DEEL VIII LIMBURG.

Gennep. *Het Gennepershuis* (verwoest in 1672 en 1710). Onregelmatig, gemiddeld 3 1/2 M. hoog, eenigszins vierhoekig, door resten van de oude baksteen en ommuring bijeengehouden terras van puin en aarde. Resten van tongewelven, nissen, gestampte vloeren.

Houtem-St-Gerlach. De R. K. Kerk (H. Gerlacus), gebouwd tusschen 1720 en 1725 als kerk van het opgeheven adellijk vrouwenstift van Sint Gerlach, is een georiënteerde zaalkerk van baksteen met onderdeelen van mergel Jaartal 1723 in de leien van het dak Het inwendige was oorspronkelijk geheel « al fresco » beschilderd : de tafereelen met hunne omlijstingen (XVIII a), door den Weenschen schilder Schöpf, zijn thans door onbevoegde herstellende kunstenaars geheel bedorven. Aan de noordzijde twee ingangen, waarvan de linksche (XIX a gewijzigd) een steen heeft met de wapens van den proost van Pelt en van de priorin van Ravescot, die de kerk liet bouwen Graftombe van den H. Gerlacus met liggend beeld van dezen heilige en met daartegen geplaatst gesneden houten altaar (1783)... De oude grafmonumenten zijn bij het leggen van een nieuwen vloer in 1916 verwijderd. Op het kerkhof nog enkele grafzerken met opschriften (XIX A). Beeld van den H. Gerlacus (afkomstig van een graftombe ?) in een nis boven in den westgevel van de kerk.... In de sacristie het portret op doek van den proost van Pelt (gest. 1728). Reliekborstbeeld (1704, Maastrichtsche keur) van den H. Gerlacus op houten voetstuk. Gedreven en vergulden miskelk (XVIII a, Luiksche keur) met émaïlschilderingen in medaillons en wapen van de priorin en den proost van het stift. Een gedrukt en ingelijst obituarium van den proost van Pelt (gest. 1728). In de pastorie een tiental koperen clichés van prentjes (XVII-XVIII), waaronder dat van een processievlaggetje met afbeelding der stiftkerk vóór den herbouw in 1720. In het kapelletje van Sint Gerlacus een gepolychromeerd beeld (1786) van St. Gerlacus.

Het Kasteel St. Gerlach bestaat uit de kloostergebouwen van het voormalig stift St. Gerlach en sluit aan bij de zuidzijde der kerk. Een gebogen fronton met het wapen van den proost Cauwenberg

(gest. 1718). De westvleugel doet dienst als pachterswoning en stalling. Aan de oostzijde de *kloostergang*. De dienstgebouwen (XVIII A) van het voormalig stift, zijn ten Z. O. van het kasteel om een rechthoekig binnenplein gelegen.

Maastricht. Stokstraat n. 55, voormalige refugie van St. Gerlach (XVII, later gewijzigd).

Neer, Dries. Van het in 1799 opgeheven klooster *Keizersbosch* der Praemonstratensen zijn nog over : een rechthoekige, van baksteen opgetrokken, twee verdiepingen hooge vleugel (midden-XVIII, nu boerenwoning en gewit) onder schilddak ; vensters met toegdorpels en omraamd met hardsteen blokken ; boven de geblokte inrijpoort een wapenstein ; resten van plafonds met stucversiering ; een groote half afgebroken winkelhaakvormige baksteen hoekvleugel (XVII, nu schuur), gedeeltelijk een bouwval, waarvan nog zes vierkante vertrekken herkenbaar zijn, ten deele overkluisd met spherische kappen ; de bovenverdieping alhier geheel verdwenen.

Oorsbeek. Aan het hoogaltaar der R. K. kerk bevindt zich een houten beeld van den H. Norbertus (XVIII ?).

Roosteren. In een koornis der R. K. kerk is een beeldje van den H. Gerlacus (XIX b).

DEEL IX FRIESLAND.

Achtkarspelen. Van het in 1242 gestichte *Buweklooster* der Premonstratensen bestaan nog slechts de grachten, die het voormalig kloosterterrein omgeven, en een kerkhof, waarop een oude klokkenstoel. Op het kloosterterrein staat thans o.a. een oude Boerderij Op het erf dezer boerderij een zandsteenen doodkist (XIII B), waarin aan hoofd- en voeteinde een kruis en een kruis tusschen twee abtsstaven gegroefd zijn. Een bronzen pot (1516), vermoedelijk uit dit klooster, is in het Friesch museum te Leeuwarden.

Barradeel. Seksbierum. Van het voormalige *slot Liauckama* (in 1420 vermeld, ong. 1846 gesloopt) is een geschilderd portret (XVI) van Eelko van Liauckama (abt van het klooster Lidlum) afkomstig, thans in het Friesch museum berustend.

Ferwerderadeel. Hallum. Twee romaansche relieftegels, gevonden in de fundamente van de kloosters *Mariëngaarde* (gesloopt in 1583) en Genezareth, zijn in het Friesch museum te Leeuwarden.

Hennaarderadeel. Baaium. Verglaasde vloertegels (XIV), afkomstig uit het voormalige klooster *Munlikebaaym* hier gevonden, zijn thans in het Friesch museum te Leeuwarden.

Kollumerland en Nieuw-Kruisland. Oudwoude. Ter plaatse van het voormalige *Veenklooster*, een nonnenklooster der Premonstratensen, ook *Olijfberg* en *Mons S. Marie* genaamd, vermoedelijk XIII a gesticht, in 1287 vermeld, in 1580 verlaten en gesloopt, bevindt zich thans het buitengoed Fogelsanghstate, waarschijnlijk XVII c gebouwd door Theodorus Fogelsangh, sinds 1836 in het bezit der familie van Heemstra.

Leeuwarderadeel. Goutum. Een portret (XVII), voorstellend Eelco Liauckama (1328) en afkomstig uit de voormalige kapel van Wiarda-state, bevindt zich thans in het Dominicanenklooster te Zwolle.

Opsterland. Bakkeveen. Van het voormalige klooster *Mariënhof* der Praemonstratensen bestaat nog slechts een kerkhof ten Zuidwesten van het dorp.

Tietjerksteradeel. Bartelehiem (Betlehem). Een verzameling zilveren bisschopsmuntjes (XII), gedeeltelijk gemunt te Stavoren, in 1888 gevonden ter plaatse van het voormalig klooster *Betlehem*, is in het Friesch museum te Leeuwarden.

De Verzameling-Ottema te Leeuwarden bevat bouwfragmenten (XIII-XV), afkomstig uit de voormalige kloosters *Mariëngaarde* bij Hallum, en Foswerd; een baksteen (XII d), waarin de figuur van een abt is gesneden, afkomstig van het klooster *Mariëngaarde*.

DEEL X NOORDBRABANT.

Alfen. In de pastorie is een schilderij, voorstellende den *triomf van den H. Norbertus* over den ketter Tanchelinus (ongev. 1630, Vlaamsche school, doek).

Berlicum. De R. K. Kerk bezit een houten zuilen-altaar (XVIII d) met beelden van de H. Augustinus en H. Norbertus (nota: Inmiddels overgebracht naar de St. Jozefkerk (voormalige Augustijner kerk) te Maastricht, H. H.).

Breda. Van het voormalig Norbertinessenklooster *St. Catharinadal*, op deze plaats gesticht in 1308, vernieuwd in 1498-1504, sinds 1645 aan zijn oorspronkelijke bestemming onttrokken en thans infanterie-kazerne, rest in hoofdzaak nog de inwendig geheel vertimmerde kerk met een deel van den kloostergang.

Eten. *Babyloniëbroek*. Het zoogenaamde « Fort », vermoede-

delijk een overblijfsel van den voormaligen *uithof* der *abdij van Berne* is een onderkelderd vierkant gebouw met zadeldak (in oorsprong XV of XVI), en met ontlastingsbogen boven de vensters.

Hedikhuisen. De R. K. Kerk bezit een gesneden eiken ladenkast (XVIII d), eigendom van de *abdij van Berne*.

Heeswijk. De R. K. Kerk bezit een houten beeld van den H. Norbertus (XVIII c). De *abdij* bezit twee eiken beelden (XVIII A) : H. Norbertus en H. Augustinus. (nota : Te gelegener tijd hopen we de opgave van de Voorloopige Lijst aan te vullen en te verbeteren. H. H.).

Helmond. De R. K. Kerk bezit een klokkenspel van dertig bellen, waarvan 25 in 1724 door Alexis Jullien, drie in 1839 door Petit en Fritsen gegoten, afkomstig uit den abdijtoren te *Postel*.

's-Hertogenbosch. In de St. Catharina- of Kruiskerk vindt men negen schilderijen op doek, tusschen 1768 en 1781 door P. J. Verhaghen geschilderd voor de *abdij Averbode*, meest gerestaureerd door Gips. — Het R. K. Weeshuis, oorspronkelijk het Hof van Zevenbergen, heeft de Koorafsluiting der voormalige kapel van het *refugiehuis der abdij van Berne* : een stelling van twee bogen van Naamsche steen, in overgangsvormen (XVI).

Hilvarenbeek. Buurtschap *Tulder*. Aan de gebouwen dezer vroeger aan de *abdij van Averbode* behorende bezitting herinnert nog slechts een steen met cartouche, waarin wapen met staf en mijter (vermoedelijk van abt) met opschrift « anno 1662 » en « ne quid nimis ».

Huibergeren. De R. K. Kerk bezit een geverfd houten beeld van den H. Norbertus (XVIII).

Oosterhout. De proostdij van het Norbertinessenklooster *St. Catharinadal* is sinds 1645 ondergebracht in het voormalig huis *De Blauwe Kamer*, een onderkelderd gebouw (XVI b). In het gebouw worden bewaard achttien portretten van proosten (meest XVII, enkele XVIII,) ten deele met onbetrouwbare onderschriften ; een schilderij (XVII B, doek) voorstellend den H. Norbertus den kloosterregel ontvangende van den H. Augustinus.

Oud-Gastel. In het raadhuis is een klok (1656) met vier medaillons, waarin afbeeldingen van de HH. Laurentius, Norbertus, en twee wapens.

Tilburg. De *Heike-kerk* bezit een gemarmerd houten hoofdaltaar (XVIII), afkomstig uit de *St. Michielsabdij* te Antwerpen ; het bijbehorend altaarstuk : de onthoofding van den H. Dionysius, hangt thans in de noordbeuk. In de Tongerloosche Hoefstraat vindt

men onder n. 23 een voormalige hoeve der abdij van *Tongerloo*. In een der vensters een gebrandschilderd ruitje met wapen, waaronder : « Adriaen Gheerincx dispensier van Tongerloo anno 1657 ».

Vlijmen. De R. K. Kerk bezit een missaal met gedreven zilveren beslag, voorstellende de 12 Apostelen, den *H. Augustinus* en den *H. Norbertus* (een geteekende en gekleurde opdracht vermeldt het jaar 1776).

Groot-Zundert. De moderne R. K. Kerk (*H. Trudo*) bezit een marmeren hoofdaltaar, afkomstig uit de voormalige *St. Michielsabdij* te Antwerpen, thans buiten gebruik en in gedeelten opgesteld (XVII A, naar teekening van *Rubens* door Hans van Mildert), op het fronton de beelden van de *H. Maagd*, *H. Michaël* en *H. Norbertus*, Tanchelinus vertredend. Verder vindt men er twee marmeren zijaltaren, eveneens uit de *St. Michielsabdij*, waarvan het eene (167., door *Artus Quellinus* den jongere) met schilderstuk (door *Erasmus Quellinus*, hersteld in 1930) voorstellende : de verschijning der *H. Maagd* aan den *H. Herman Jozef*.

* * *

EINE LEICHENPREDIGT DES ABTES REITENBERGER ÜBER FÜRST METTERNICH von P. Albert STARA, O. Praem. -:- -:-

Im Archiv des Dekanalamtes Bad Königswart befindet sich in Quart auf 8 Seiten die nachfolgende Leichenpredigt, Originalhandschrift Reitenbergers.

« Am Tage der feyerl. Beisetzung in der Interims : Gruft in der Pfarrkirche zu Kgswh des Durchl. Fürsten Franz Georg Karl v. Mettern : Win : Ochsenhausen durch den hochw. Stifts Abten v. Tepl Karl Reitenberger.

Die Gerechten werden ewig leben u. ihr Lohn ist ihnen bei dem Hr. aufbehalten. Lib. sap. V. 16.

Er ist nicht mehr der durch. Fürst Fr. Georg Karl, ehemaliger souverainer Hr. v. Winneburg und Beilstein, der Fürst von Ochsenhausen, der Graf von Koenigswarte und Hr. zu Miltigau (u.s.w. vid. Patezettl). Wie ist doch hier auf Erden alles so vergänglich ! Wie sind sie doch so abwechselnd die festlichen Tage der Freude ! Wir rüsteten uns auf Freudenfeste zu, wir jauchzten und jubelten den Langersehten, seinen erhabenen Sohn Clemens Wenc. Lothar endlich zum erstenmal als unseren neuen Hr. in unserer Mitte zu